

DE HORIZONTALE COHESIE VAN DE ANDERSGLOBALISERINGSBEWEGING

Over identiteit en samenhang van transnationale sociale bewegingen

Peter Bursens en Dave Sinardet¹

SUMMARY - The alter-globalisation movement seems to conjure up the image of a jigsaw puzzle: no piece is quite the same but somehow they all fit together to create one distinct whole. Nevertheless, attempts to gather the diverse sub-movements around one detailed common programme have largely failed to this day, thus raising the question of the identity and cohesion of the movement as a whole.

This issue is examined through an assessment of the level of cohesion between the different sub-movements' base, analysing the extent to which a consensus on opinions, attitudes, strategies and actions exists among demonstrators.

It starts from cohesion hypotheses, mostly derived from (transnational) social movement theories. Empirical data stem from a unique survey, conducted by the authors among the demonstrators at a large protest march against the meeting of the European Council in Laeken – Brussels.

These show that the Laeken-protesters share a comprehensive demand-set towards the broad issue of globalization, however expressing more articulate opinions on policy-related issues than on institutional ones and consensus proving to be higher with respect to criticisms on globalisation than with respect to possible solutions.

Also with respect to behaviour, more far-reaching cohesion indicators such as multiple membership and multiple mobilisation show a rather high degree of horizontal cohesion.

1. Inleiding: Multi-dimensionele globalisering – Multi-dimensioneel protest?

“De andersmondialiseringsbeweging is duidelijk een vreemde eend in de bijt. Wie zijn deze mensen? Wat willen ze? Hebben ze een alternatief? Het zijn vragen die vier jaar na de ‘battle of Seattle’ nog steeds geen afdoend antwoord hebben gekregen. Dat mag frustrerend lijken en aanleiding geven tot allerhande gelukke en minder gelukke grapjes. Maar hoe zou het anders kunnen met een nog zo jonge beweging? Wat duidelijk is, is een onverkorte veroordeling van het neoliberale kapitalisme en een dringende vraag naar meer participatieve democratie. Dat is op zich al een heel programma. Hoe het moet worden verwezenlijkt, daarover lopen de meningen erg uiteen. Er zijn ook heel wat scheidingslijnen in de beweging die eigenlijk een ‘beweging van bewegingen’ is. Sommigen pleiten voor slechts enkele hervormingen, andere willen de tegenstelling tussen

¹ De auteurs zijn verbonden aan de Faculteit Politieke en Sociale Wetenschappen van de Universiteit Antwerpen.

radicalisme en reformisme overstijgen. Sommigen zijn voor de staat, anderen blijven een grote wantrouw koesteren t.a.v. alles wat overheid is. Sommigen blijven trouw aan de moderniteit, anderen gaan een duidelijk postmoderne en soms zelfs antimoderne benadering volgen. De andersmondialiseringsbeweging gaat prat op haar verscheidenheid, hoewel niet kan geloofend worden dat iets meer helderheid zou kunnen bijdragen tot een grotere werfkracht. Er zijn nog heel wat contradicties die met de mondialisering aan het licht zijn gekomen. Maar één zaak is duidelijk. Het neoliberale discours heeft gefaald, het wordt zonder meer afgewezen en gebruikt om er een verzet mee te organiseren. Voor de beweging is 'de wereld niet te koop', er is 'een andere mondialisering mogelijk'. Kortom, de maakbaarheid staat weer hoog op de agenda." (Francine Mestrum in '10 jaar Samenleving en Politiek', bijlage bij 'Samenleving en politiek' 10: 10 - 2003)

Bovenstaand citaat van een bevoorrechte waarnemster van de andersglobaliseringsbeweging vat kort en krachtig de huidige situatie van de beweging samen. Al sinds Seattle zijn er debatten aan de gang, zowel binnen als buiten de beweging, over waar deze precies voor staat. Voor tegenstanders is dat een ideale manier om de beweging te discreditieren en/of de kern van haar gedachtegoed foutief voor te stellen (bijvoorbeeld als een beweging die zich verzet tegen elke vorm van globalisering en een terugkeer voorstelt naar de knusse, kleine gemeenschap). Voor sommige segmenten binnen de beweging zelf biedt het debat dan weer de mogelijkheid om de beweging op een zodanig selectieve wijze voor te stellen dat ze mooi in de eigen winkel past.

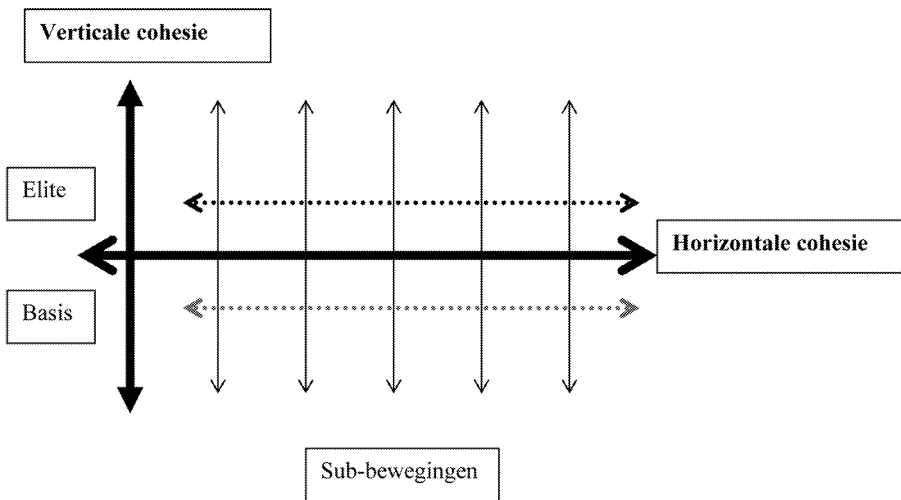
De discussie over identiteit en samenhang is echter niet alleen voor de beweging zelf belangrijk. Ook vanuit wetenschappelijk oogpunt is het relevant om een beter zicht te krijgen op deze nieuwe vorm van sociale beweging die ontegensprekelijk voeding geeft aan het huidige politiek-maatschappelijke debat. Dit artikel is een poging om daar een antwoord op te formuleren vanuit een sterk empirische invalshoek. Dat heeft uiteraard zijn beperkingen, maar kan een interessante aanvulling zijn op de waardevolle, meer theoretische beschouwingen die de voorbije jaren gepubliceerd zijn over de identiteit en samenhang van de andersglobaliseringsbeweging.

De vraag naar de mate van samenhang vloeit rechtstreeks voort uit het feit dat globalisering een multidimensionale thematiek is. Dit verklaart ook in grote mate waarom het inderdaad een 'beweging van bewegingen' is, die soms het beeld van een puzzel oproept: geen enkel stuk is exact hetzelfde maar toch passen ze allemaal in mekaar om uiteindelijk één geheel te vormen. Pogingen om deze puzzel te vervolledigen, door de verschillende sub-bewegingen te verzamelen rond één duidelijk, gedetailleerd programma, zijn echter tot nog toe grotendeels mislukt. De vraag naar de cohesie en de identiteit van de beweging blijft dan ook erg relevant en wordt binnen de beweging nog steeds volop gevoerd (zie bvb. Dumolyn & Jones, 2003).

Het is een vraag die verschillende dimensies behelst. Zo dient een onderscheid gemaakt te worden tussen verschillende vormen van cohesie, met name verticale en horizontale cohesie. Verticale cohesie houdt verband met de samenhang tussen elite en basis en roept dus de vraag op naar de mate waarin de basis aansluit bij het officiële programma en bij de standpunten van de top van de beweging. Deze cohesie tussen top en basis kan onderzocht worden zowel binnen de sub-organisaties als binnen de gehele andersglobaliseringsbeweging.

Bij horizontale cohesie gaat het daarentegen om de mate waarin binnen de verschillende sub-bewegingen dezelfde uitgangspunten en strategieën gedeeld worden. Binnen deze horizontale vorm van samenhang kunnen we opnieuw twee dimensies van elkaar onderscheiden. Zo is er naast horizontale cohesie op het niveau van de elite (tot op welke hoogte variëren de prioriteiten en strategieën tussen de deelbewegingen?) ook horizontale cohesie op het niveau van de basismilitanten (in welke mate delen de leden en de militanten dezelfde ideeën over inhoud en actieformen?).

Het is deze laatste vorm van cohesie, die al het meest voorwerp van discussie is geweest, die in dit artikel behandeld wordt. Zijn de militanten van de overkoepelende beweging enkel of vooral betrokken bij de bezorgdheden van de sub-bewegingen waartoe ze behoren of hebben ze een meer alomvattende visie op de globaliseringsthematiek? En uit zich dit ook in een gezamenlijk actiefrent? Met andere woorden: hoe homogeen zijn de demonstranten op het vlak van opinies, attitudes, strategieën en gedrag? Figuur 1 vat de verschillende dimensies van cohesie met betrekking tot de andersglobaliseringsbeweging samen. De onderste horizontale pijl maakt het voorwerp uit van deze bijdrage.

Figuur 1:
horizontale en verticale cohesie van de andersglobaliseringsbeweging

Om de cohesie van de bewegingsbasis goed te kunnen beoordelen moet er rekening gehouden worden met meerdere aspecten. Allereerst is er de vraag naar de opinie van de leden van de beweging over een ruime reeks kwesties gelinkt aan globalisering. Wat wordt er nu precies door hen bekritiseerd? Verwerpen ze globalisering an sich of zijn ze enkel tegenstanders van de huidige invulling die aan het globaliseringsproces wordt gegeven? Indien dit laatste het geval is, wat is dan hun uiteindelijke doel: willen ze de institutionele architectuur van de huidige globalisering aanpassen of willen ze gewoon een andere output van de bestaande internationale organisaties zien? Wat zijn de voor-

naamste eisen: meer democratische participatie of een ander beleid? De hamvraag is hier of de leden van de verschillende sub-bewegingen gelijkaardige opvattingen delen. Behalve via opinies en houdingen, kan de graad van cohesie ook gemeten worden in termen van gedrag en strategieën. Wat dit betreft is het zaak te bekijken of de andersglobalisten lid zijn van meerdere sub-bewegingen tegelijkertijd en of ze ook deelnemen aan de verschillende manifestaties die door sub-bewegingen afzonderlijk georganiseerd worden.

Om al deze vragen te beantwoorden maken we gebruik van een survey die werd afgenomen onder demonstranten uit heel Europa tijdens de betoging tegen de EU-top in Laken, die in december 2001 werd gehouden ter gelegenheid van het Belgische EU-voorzitterschap. Eerst gaan we echter dieper in op een aantal theoretische aspecten van (transnationale) sociale bewegingen omdat onze operationalisering voor de cohesie van de andersglobaliseringsbeweging daarop gebaseerd is.

2. Cohesie van (transnationale) sociale bewegingen

Sociale bewegingen

Aan de discussie over wat een sociale beweging nu precies is en welke voorwaarden vervuld moeten zijn om van zo'n beweging te kunnen spreken hangt ondertussen al een zwaar ecologisch prijskaartje vast: ontelbare bomen werden al opgeofferd op het altaar van de sociale bewegingsliteratuur. Het valt niet in de opzet van dit artikel om deze discussie samen te vatten en nog minder om aan het debat bij te dragen. We hebben enkel behoefte aan een definitie als startpunt voor onze zoektocht naar de mate van cohesie.

Sommige van de ideeën van Klandermans (Klandermans 1997: 3) over het individuele niveau van sociale bewegingen, meer bepaald over de individuele leden, kunnen ook toegepast worden op het niveau van een gehele beweging, zeker wanneer die opgebouwd is uit verschillende andere bewegingen. Zo stelt Klandermans bijvoorbeeld dat individuen binnen een beweging het dikwijls oneens zijn over de gevolgde richting en dat de individuele leden sterk uiteenlopende motieven voor participatie kunnen hebben. Vooral zijn conclusie dat sociale bewegingen daarom geen unitaire fenomenen zijn maar niettemin nog steeds als een beweging kunnen beschouwd worden, is erg relevant voor de positie van individuele organisaties of sub-bewegingen binnen de gehele andersglobaliseringsbeweging.

In dezelfde lijn ligt de definitie van Mario Diani (Diani and Eyerman 1992), die sociale bewegingen definieert als 'networks of informal interactions between a plurality of individuals, groups and/or organisations engaged in political or cultural conflicts, on the basis of shared collective identities'.

Op basis van deze definitie hebben Della Porta en Diani (Diani and Della Porta 1999: 14-16) geprobeerd om de verschillende benaderingen van sociale bewegingen samen te vatten. Hoewel ze toegeven dat we nog steeds niet kunnen spreken van een geïntegreerde sociale bewegingstheorie, zijn ze er toch in geslaagd vier kenmerken te distilleren die wetenschappers met verschillende theoretische en geografische achtergronden allen als relevant erkennen. Het gaat om informele interactie-netwerken ('informal interac-

tion networks'), gedeelde overtuigingen en solidariteit ('shared beliefs and solidarity'), collectieve actie gericht op conflict ('collective action focusing on conflicts') en het gebruik van protest ('the use of protest'). We gaan even dieper in op deze verschillende aspecten en op hun relevantie voor ons onderzoek.

Wanneer we te maken hebben met een beweging als die van de andersglobalisten, is de netwerkbenadering van sociale bewegingen erg relevant. Het kan hier gaan om netwerken tussen individuen, groepen en/of organisaties, die zowel los als strak gestructureerd kunnen zijn. Diani onderscheidt drie verschillende types. Een eerste verbindt verschillende organisaties, tijdelijk via mobilisatie en meer permanent via consultatiemechanismen. Een tweede soort netwerk verbindt organisaties via de militanten die ze gemeen hebben, terwijl een derde type de sociale netwerken benadrukt, van waaruit militanten gerecruteerd kunnen worden. Die laatste zijn dikwijls gebaseerd op voorafgaande vormen van participatie (Diani and Della Porta 1999: 112). In het empirische deel van dit artikel zullen we bekijken hoe sterk het tweede en derde type van sociaal netwerk zijn binnen de andersglobaliseringsbeweging, meer concreet door te onderzoeken in hoeverre we kunnen spreken van wat we 'meervoudig lidmaatschap' en 'meervoudige mobilisatie' zullen noemen. Aangezien de verschijning van de antiglobaliseringsbeweging op het internationale toneel nog vrij recent te noemen is en de individuele organisaties in grote mate een 'one issue'-verleden kennen, valt te verwachten dat de tijd voorlopig te kort geweest is om dergelijke concrete banden tussen de organisaties te smeden. Onze hypothese is dan ook dat deze types van netwerken (nog) niet zeer sterk zullen zijn binnen de andersglobaliseringsbeweging.

Het tweede kenmerk dat Diani en Della Porta aan sociale bewegingen toedichten, de 'gedeelde overtuigingen', krijgt in dit artikel de meeste aandacht. Deze overtuigingen hebben betrekking op de situatie zoals ze is (de geproblematiseerde realiteit) en de situatie zoals ze zou moeten zijn (het uiteindelijke doel van de beweging). Ze zijn verbonden met het ontstaan van een 'collectieve identiteit', die we kunnen beschrijven als een reeks attitudes, engagementen en gedragsregels waarvan men kan verwachten dat degenen die deze identiteit aannemen eraan voldoen (Friedman and McAdam 1992: 157). Door middel van de survey zullen we onderzoeken in hoeverre de attitudes en overtuigingen van betogers uit verschillende sub-bewegingen overeenstemmen. We veronderstellen dat dit tweede kenmerk sterker tot uiting zal komen bij de andersglobalisten. De verschillende organisaties mogen dan misschien nog niet overgegaan zijn tot de vorming van meer duurzame netwerken, de enorme mobilisatie voor protestacties doet vermoeden dat er wel een zekere onderlinge afhankelijkheid is ontstaan in de hoofden van militanten. We gaan er dus van uit dat er wel een zekere mate van 'gedeelde overtuigingen' uit onze data naar voren zal komen. Onze hypothese is wel dat dit meestal beperkt zal blijven tot specifieke andersglobalistische thema's (inclusief deze die aan de EU gerelateerd zijn) en minder voorkomt bij meer perifere zaken zoals de rol en de toekomst van de Europese Unie zelf.

Op de laatste twee aspecten van de definitie gaan we maar zeer kort in omdat zij niet echt in het middelpunt van onze analyse staan, maar vooral omdat hun aanwezigheid binnen de andersglobaliseringsbeweging vrij evident is. Het gaat meer bepaald om de noodzaak aan politiek en/of cultureel conflict enerzijds en het gebruik van protest anderzijds. Wat het eerste betreft, kan men zonder twijfel stellen dat beide vormen van

conflict een rol spelen in de andersglobalistische mobilistiaie en het tweede is niet alleen een voorwaarde voor het bestaan van sociale bewegingen maar ook de *conditio sine qua non* voor deze specifieke analyse.

Transnationale en globale sociale bewegingen

Beantwoorden aan de voorwaarden om als sociale beweging beschouwd te worden mag dan al niet zo evident zijn, het wordt nog veel moeilijker in het geval van transnationale bewegingen vanwege de geografische afstand, de taalverschillen en de verschillende politieke opportuniteiten en beperkingen per land. Daarom heeft Tarrow (Tarrow 2001: 247) een aantal extra voorwaarden toegevoegd die specifiek vereist zijn voor transnationale mobilisatie. De eerste daarvan is globale communicatie, die duidelijk een prominente rol speelt in de andersglobaliseringsbeweging. Virtuele contacten zijn echter niet voldoende om een gemeenschapsgevoel op te bouwen. Echt 'face-to-face'-contact is onmisbaar, hoewel virtueel contact daar uiteraard kan toe bijdragen (Etzioni and Etzioni, 1998). De andersglobalisten voldoen echter aan beiden, gezien ze zeker niet als een louter virtuele beweging kunnen beschouwd worden. Ze hebben de mogelijkheid om mekaar in persoon te ontmoeten ter gelegenheid van bijeenkomsten maar vooral ook van protestacties en betogingen. Zo wordt een combinatie van virtueel en 'real life'-contact gecreëerd dat ideaal is voor de vorming van een gemeenschapsgevoel.

Andere voorwaarden voor transnationale mobilisatie zijn goedkoop international transport, economische internationalisering (wat gezamenlijke belangen en doelen creëert) en vooral het bestaan van internationale instellingen 'die dienen als bronnen van groepsclaims, als doelwitten voor hun protest en als sites die parallelle groepen internationaal kunnen verenigen'. Volgens Tarrow (Tarrow 2001: 248), is de 'lijm' die noodzakelijk is voor transnationale mobilisatie niet zozeer de globalisering (dat is slechts een 'rallying cry': een 'verzamelkreet'), als wel de contacten rond internationale instellingen. Deze voorwaarden lijken duidelijk vervuld te zijn wat de andersglobaliseringsbeweging betreft. In de 'case' voor ons onderzoek is die internationale instelling uiteraard de Europese Unie, in andere gevallen bijvoorbeeld de WHO of het IMF.

Uiteindelijk kan dit soort transnationale mobilisatie leiden tot wat we 'transnational social movement organisations' (TSMO's of transnationale sociale bewegingsorganisaties) kunnen noemen. Dit is echter maar één van de vele predikaten waarmee de toenemende activiteit van niet-staatse actoren die zich niet storen aan nationale grenzen de voorbije jaren werd aangeduid. O'Brien gebruikt de benaming 'global social movements' die ons het meest toepasselijk lijkt voor de andersglobalisten. Deze wordt namelijk gedefinieerd als een beweging die opereert zowel in een globale, als een lokale, nationale en internationale ruimte (O'Brien, Goetz et al. 2000). Over TSMO's spreken gaat eigenlijk nog een stap verder vermits dit het bestaan impliceert van specifieke organisaties die transnationaal gestructureerd zijn.

In het geval van de andersglobaliseringsbeweging lijkt aan de voorwaarden voor globale sociale bewegingen dus voldaan te zijn. Anders ligt het met enkele van de eerder vernoemde kenmerken van sociale bewegingen in het algemeen. Deze zullen dan ook het onderwerp zijn van het empirische deel van dit artikel. Zoals eerder vermeld is dit

gebaseerd op onderzoek tijdens de protestacties naar aanleiding van de Europese Raad van Laken. Omdat het Belgische luik van de globale beweging hierin zo'n grote rol speelde, gaan we eerst even dieper in op hun organisatie en mobilisatie voor de vermelde betoging.

3. De Belgische andersglobalisten en de Europese Raad van Laken

3.1. *De Belgische andersglobalisten*²

We kunnen de Belgische andersglobaliseringsbeweging grofweg indelen in vijf verschillende subcategorieën. Allereerst zijn er de 'nieuwe andersglobalistische organisaties'. De coalitie voor een andere globalisering mag dan al grotendeels opgebouwd zijn uit bestaande sociale bewegingen, de voorbije jaren kwamen toch ook in België een aantal nieuwe organisaties tot leven die meer als specifiek 'andersglobalistisch' kunnen worden beschouwd. De bekendste onder hen is ongetwijfeld 'ATTAC' – gegroeid uit de strijd voor de Tobin-taks – waar zich, naast individuele leden, ook veel organisaties bij hebben aangesloten. Eveneens in deze categorie vinden we 'Indymedia'. De Belgische antenne van deze internationale beweging van media-activisten was de eerste op het Europese vasteland (Byl and Pompen 2001). En dan is er nog 'D14', een soort paraplu-organisatie die mobiliseerde voor de verschillende demonstraties tijdens de zes maanden van het Belgische voorzitterschap van de Europese Unie. Vele organisaties zijn lid van D14, waaronder organisaties uit sub-bewegingen zoals ATTAC-secties en noord-zuid-verenigingen maar ook scoutsgroepen en lokale afdelingen van partijen als de PVDA en Groen!.

De tweede categorie bestaat uit de gevestigde sociale bewegingen. Sommige zijn echter meer gevestigd dan andere zodat we binnen deze categorie opnieuw een onderscheid kunnen maken, meer bepaald tussen 'oude' en 'nieuwe' sociale bewegingen. Zoals al eerder vermeld, worden de vakbonden meestal bij de eerste en onder meer de vredes-, noord-zuid- en milieubeweging bij de tweede groep ingedeeld (O'Brien, Goetz et al. 2000: 75).

Hoewel de *vakbeweging* geen onbelangrijke rol speelt op het vlak van financiering en mobilisering van het andersglobalistisch protest, nemen de vakbonden waarschijnlijk de meest dubbelzinnige positie in binnen de andersglobaliseringsbeweging (Byl and Pompen 2001). Zo houden ze aparte betogingen. Dat was ook het geval tijdens het Belgische EU-voorzitterschap: in Gent op een ander moment, in Brussel zelfs op een andere dag. De reden die hiervoor meestal wordt opgegeven is de vrees voor gewelduitpattingen. Niet alle vakbondsmensen kunnen zich echter in deze terughoudendheid vinden. Sommige afdelingen van het ABVV en het ACV zijn aangesloten bij ATTAC en er was

² Dit overzicht is grotendeels gebaseerd op de situatie ten tijde van de uitvoering van het onderzoek.

bijvoorbeeld ook een belangrijke delegatie vakbondsmensen aanwezig op de betoging van 14 december, onder meer van het toenmalige Sabena en De Post.

Daarnaast zijn er de *nieuwe sociale bewegingen*, waarvan de vredes-, noord-zuid- en milieubeweging de kern vormen. De vier belangrijkste Belgische *vredesorganisaties* sloten zich aan bij het andersglobalistische protest. Eén van de grootste, “Vrede vzw”, kent daarin al een traditie want ze is sinds 1948 lid van de World Peace Council, die ondubbelzinnig ten strijde trekt tegen de Nieuwe Wereld Orde en de neo-liberale globalisering. Bovendien werken alle Belgische vredesorganisaties samen in het ‘European Platform for Conflict Prevention’, dat het contact tussen de verschillende organisaties wil bevorderen. De Belgische *noord-zuid-beweging*, van haar kant, onderging enkele jaren geleden een structurele hervorming, waarbij de individuele agenda’s van de NGO’s grotendeels werden opgegeven en de nadruk meer kwam te liggen op de contacten met andere relevante actoren zoals de milieubeweging, maar ook de andersglobaliseringsbeweging. De *milieubeweging* kent eveneens een lange traditie van samenwerking en integratie in België met sterke paraplu-organisaties per gewest die als officiële gesprekspartner zijn erkend door de overheid. Eén van de aangesloten organisaties is een grote jeugdvereniging die zichzelf ook openlijk heeft geassocieerd met de andersglobalisten.

De organisaties in de twee laatste categorieën ontlenen hun belang vooral aan aanwezigheid op demonstraties, maar namen meestal niet deel aan de effectieve organisatie daarvan, hoewel ze misschien wel een platformtekst ondertekenden of intensief mobiliseerden in eigen rangen.³

De eerste categorie behelst *politieke organisaties*. Vooral delegaties van Groen! en ECOLO, SP.a en PS en Spirit (toen nog zelfstandig) waren in Laken aanwezig. De groenen hebben inhoudelijk duidelijk affiniteit met de strijd voor een andere globalisering. Bij de socialisten is het vooral de PS die inhoudelijk en openlijk aansluiting zocht bij de beweging (Sinardet 2003). Gezien beide stromingen in de toenmalige regeringen vertegenwoordigd waren, werd hun aanwezigheid echter niet door iedereen in dezelfde mate geapprecieerd. De PVDA-PTB is dan weer sterker op het terrein geëngageerd binnen de beweging en mist vooral geen enkele kans om voor protestacties te mobiliseren. Verder is er nog een reeks andere (extreem-)linkse bewegingen, een amalgaam van marxisten, leninisten, trotskisten en maoïsten. Zij vormen duidelijk de meest militant anti-kapitalistische sectie van de demonstranten, samen met de veelbesproken anarchisten (kleine goed georganiseerde groepen als het ‘Black Block’), die meestal geciteerd worden in verband met geweldspattingen. Uiteraard maakten deze laatsten helemaal geen deel uit van de organisatie van de betoging. Bovendien waren velen onder hen afkomstig uit het buitenland.

Terwijl sommige politieke organisaties dus tot op zekere hoogte wel meewerkten aan de voorbereidingen van de betoging, was dit absoluut niet het geval met degene die zich – zoals de verzamelnaam al verradt – *buiten de beweging* (‘extra-movement’) bevinden. Dit type organisaties kan zich aansluiten bij protestacties, hoewel ze niet werkelijk politiek actief zijn, wat maakt dat protest niet de voornaamste reden is waarom ze in het leven geroepen zijn. Net daarom kunnen ze de legitimiteit en ruimere

³ Omdat men deze dan ook niet kan beschouwen als deel uitmakend van de ‘beweging’ als zodanig, is dit ook de reden waarom ze in de analyse niet apart opgenomen worden.

participatie van bestaande bewegingen verhogen, evenals door hun interactie met brede segmenten in de maatschappij (McCarthy 1996). Al vanaf Seattle zijn deze organisaties vaste aanwezigen bij anders-globalistische protestacties. Hun samenstelling varieert echter naargelang de lokale specificiteiten. In België gaat het vooral om scoutsgroepen, studentencclubs, maar ook netwerken van vrienden of wijkcomités.

In het licht van het cohesievraagstuk is het niet onbelangrijk in te gaan op de verschillen tussen deze bewegingen. Eén van de opvallendste scheidslijnen is ongetwijfeld die tussen oude en nieuwe sociale bewegingen. De laatsten zijn meestal minder strikt hiërarchisch georganiseerd, zonder sterk leiderschap maar met de nadruk op kleine groepen en een sterke lokale verankering. De conflicten waarop zij zich richten hebben meestal eerder betrekking op symbolische goederen dan op zuiver politieke of economische: de nadruk ligt op betekenissen, levensstijl en persoonlijke en collectieve identiteiten (Diani and Eyerman 1992). De oude sociale bewegingen kennen daarentegen een meer corporatistische traditie. Deze scheidslijn is ook in België aanwezig en kwam opnieuw tot uiting naar aanleiding van het Laken-protest toen de vakbonden besloten hun eigen betoging te houden op 13 december en niet officieel de andersglobalistische actie te vervoegen die de dag nadien plaatsvond. Nochtans was er bijvoorbeeld een jaar eerder in Nice wel een gezamenlijke demonstratie geweest. Wel is het zo dat een belangrijke afvaardiging van de vakbonden ook op de andersglobalistische demonstratie van 14 december present was. Vraag is nu of deze scheidslijn ook doorweegt tot op het niveau van de leden van de verschillende bewegingen. Onder meer deze vraag zal in het empirische deel van deze bijdrage beantwoord worden.

3.2. *Het Laken-protest*

Veel van de organisaties die uiteindelijk deelnamen aan de demonstratie in Laken hadden zich verenigd in een netwerk met de naam *'Another Europe for Another World'*. Het ging niet enkel om de Belgische afdelingen van ATTAC, ontwikkelings-ngo's, milieu- en vredesbewegingen maar ook om sommige buitenlandse zusterafdelingen. Sommige ngo's ondertekenden louter passief de platformtekst van het netwerk zonder de organisatie ervan actief te ondersteunen. Daarnaast organiseerden zo'n 40 ngo's nog een andere vorm van samenwerking onder de noemer *'NGO-forum'*. Dit bekommerde zich om vier centrale thema's: ontwikkeling, milieu, vrede en asiel. Ook de vakbonden waren hierop uitgenodigd: zij zaten zelfs een workshop voor over werknemersrechten. Bovendien mobiliseerde het *NGO-forum* om deel te nemen aan de vakbondsbetoging van 13 december.

De diverse organisaties die verantwoordelijk waren voor het Laken-protest organiseerden uiteindelijk twee grote en enkele kleinere demonstraties. De twee grote protestmarsen werden gehouden op 13 en 14 december. De eerste was een grootschalige internationale vakbondsmantifestatie (zo'n 80.000 mensen), de tweede een 'typische' andersglobalistische betoging (zo'n 20.000 mensen), die al de hierboven vermelde groepen bevatte, inclusief afdelingen van de vakbonden.

De belangrijkste conclusie uit deze summiere beschrijving is dat diversiteit duidelijk één van de kerneigenschappen is van de Belgische andersglobaliseringsbeweging. Dat blijkt uit de samenstelling van de beweging, de samenstelling van het organiserende netwerk en uit de demonstraties zelf. Of een gelijkaardige diversiteit ook kan teruggevonden worden onder de betogers, zal blijken uit de volgende paragrafen.

4. Horizontale cohesie op lidmaatschapsniveau

4.1. *Data-collectie en cohesie-indicatoren*

Om de veelbesproken cohesie van de andersglobaliseringsbeweging empirisch te onderzoeken, hebben we een grote survey uitgevoerd onder demonstranten die aanwezig waren op de andersglobalistische manifestatie tegen de EU-top in Laken op 14 december 2001. Die survey bestaat uit een toevallige steekproef van deelnemers. Om ervoor te zorgen dat de bijna 1000 vragenlijsten gelijkmatig verdeeld werden onder de betogers van de verschillende bewegingen en organisaties die die dag aanwezig waren, hebben 10 onderzoekers zich in verschillende delen van de betoging gemengd.

Deelnemers aan protestdemonstraties interviewen is geen veel voorkomende onderzoekstechniek. Favre e.a. spreken zelfs van ‘a strange gap in the sociology of mobilizations’ (Favre, Fillieule et al. 1997). Voor zover we weten, werd ze maar in enkele studies gebruikt. Het meest uitvoerig is het werk van het Franse onderzoeksteam van onder meer Favre, Mayer and Fillieule, die een methode hebben ontwikkeld om alle deelnemers aan een manifestatie een gelijke kans te geven om geïnterviewd te worden. Hun methode werd verfijnd in eerder binnenlands onderzoek (Van Aelst & Walgrave 2001) en opnieuw gebruikt voor dit project.

De methode om tot een toevallige steekproef van demonstranten te komen was tweeledig. Eerst telden veldwerkers de rijen participanten en selecteerden ze elke tiende rij. Vervolgens probeerden de interviewers elke tiende persoon in die rij te selecteren en verdeelden ze vragenlijsten onder deze personen tijdens de betoging zelf. Vanwege de nogal chaotische aard van de manifestatie was het natuurlijk niet altijd mogelijk om dit scenario feilloos te volgen. Maar in het algemeen is het gelukt de vragenlijsten ‘willekeurig’ te verdelen. De geselecteerde deelnemers werd gevraagd de vragenlijst thuis in te vullen en hem terug te sturen. In totaal werden er tijdens de weken en maanden na de manifestatie 378 vragenlijsten ontvangen van de respondenten. Onze inspanning leverde dus een vrij uniek bestand op van gegevens over andersglobalistische demonstranten. Een ‘response rate’ van bijna 40% wordt bovendien als zeer bevredigend beschouwd voor een anonieme survey zonder herinneringsboodschappen. Wat dit heeft opgeleverd, zal blijken uit de rest van dit artikel.

4.2. *Gedeelde overtuigingen: Cohesie van opinies en attitudes*

Allereerst onderzoeken we de cohesie op het vlak van opinies en attitudes. Dit stemt overeen met het concept van ‘gedeelde overtuigingen’ dat hierboven werd besproken.

Algemene opinies van de demonstranten

We bekijken eerst in welke mate de demonstranten het eens waren met de voornaamste eisen die door de organisatoren werden toegeschreven aan de manifestatie. De respondenten konden hun instemming geven over zes verschillende stellingen, gebaseerd op de eisen van de beweging, op een vijf punten-schaal gaande van ‘helemaal eens’ tot ‘helemaal oneens’. Meer bepaald hadden deze stellingen betrekking op de steun van de EU voor het huidige wereldhandelssysteem, de ondemocratische werking van de Europese instellingen, de ongelijke relatie tussen noord en zuid die mede door de EU in stand wordt gehouden, de NGO’s die te weinig input hebben in de Europese beleidsvorming, het gebrek aan aandacht van de EU voor duurzame ontwikkeling en milieubescherming en het gebrek aan inzet van de EU voor sociale rechten.

In tabel 1 werden al deze antwoorden herleid tot de vraag hoeveel betogers het met alle eisen eens waren en in welke mate de anderen het oneens waren. Daaruit blijkt dat bijna twee op de drie respondenten zich schaarden achter alle eisen die hen werden voorgelegd. Uit de meer gedetailleerde cijfers blijkt overigens ook dat er geen afzonderlijke eis is waarmee meer dan 6 % van de demonstranten het helemaal oneens is. Het valt bovendien op dat eisen in verband met de inhoud van het beleid lichtjes meer steun krijgen dan institutionele eisen.

Er is wel een verschil in de mate van onderschrijving van de eisen, naargelang men al dan niet lid is van een bepaalde (sub)-beweging. Hoewel men zou kunnen verwachten dat manifestanten die aangesloten zijn bij een organisatie meer gericht zijn op de specifieke eisen van die vereniging en dat de andere demonstranten meer ‘all round’ zijn, blijkt net het omgekeerde waar. Drie op vier van de betogers met een lidkaart verklaarden zich akkoord met alle zes eisen.

De vraag die ons nu vooral bezighoudt is die naar de eventuele interne tegenstellingen in deze groep, opgebouwd uit leden van de verschillende sub-bewegingen die samen de kern van de andersglobaliseringsbeweging vormen. Daarom zullen de volgende tabellen op deze categorie focussen.

	lidmaatschap	Geen lidmaatschap	totaal
akkoord met alle	75,4	54,0	61,9
niet akkoord met één	15,9	24,7	21,5
niet akkoord met meer dan twee	8,7	21,3	16,4
N = 378	100	100	100

Tabel 1: Verband tussen de index van onderschrijving van de eisen en het lidmaatschap van één van de organisatoren

Opinies over institutionele thema’s per sub-beweging

We maken een onderscheid tussen de demonstranten van verschillende sub-bewegingen: de oude sociale bewegingen (de vakbonden), drie belangrijke ‘nieuwe sociale bewegingen’ (de vredes-, milieu- en noord-zuid-beweging) en de specifieke andersglobalistische organisaties (zoals D14 en ATTAC). We besloten om de vertegenwoordigers van politieke partijen niet als een aparte categorie weer te geven, vooral omdat hun totale aantal beperkt was, wat tot representativiteitsproblemen zou kunnen leiden. Bovendien waren vele leden van politieke partijen eveneens aangesloten bij één van de sub-bewegingen uit de andere categorieën (en vice versa), waardoor ze dan weer oververtegenwoordigd zouden kunnen zijn in de cijfers. Tot slot – en zoals hierboven vermeld – mogen sommige politieke partijen dan al hebben meegewerkt aan de organisatie van de manifestatie, de meeste van hen opereerden duidelijk in de marges van de beweging en kunnen dan ook niet beschouwd worden als een wezenlijk deel daarvan. Dit geldt ook voor het belangrijke aandeel respondenten dat aangesloten was bij een kleine organisatie of bij geen enkele. De meeste van die kleine verenigingen waren irrelevant voor dit artikel omdat het meestal ging over hobby-, jeugd- of culturele verenigingen. De totale aantallen die telkens terug te vinden zijn in de laatste kolom van de tabellen vertegenwoordigen daarom niet het totaal aantal betogers maar wel het totale aantal betogers dat lid was van één van de vijf genoemde sub-bewegingen⁴.

<i>Deze demonstratie is niet gericht tegen globalisering, maar wel voor een andere globalisering</i>	Actief lidmaatschap					totaal
	anders globalistische organisatie	vakbond	vredes-beweging	noord-zuid beweging	milieu-beweging	
eens	89,8	75,7	85,3	98,1	79,3	86,7
noch eens, noch oneens	86,7	10,8	11,8	0,0	3,4	6,6
oneens	5,1	13,5	2,9	1,9	17,2	6,6
N = 248	100	100	100	100	100	100

Tabel 2: Onderschrijving van de stelling over ‘anti’-globalisering per sub-beweging

De stelling ‘deze betoging is niet gericht tegen globalisering, maar wel voor een andere globalisering’ richt zich meteen op een vrij fundamentele vraag die de andersglobaliseringsbeweging in haar grip heeft gehad sinds ze voor het eerst op de voorgrond trad. Ze wordt ook veruitwendigd in de discussies over de naam van de beweging: antiglobalis-

⁴ Het is ook niet onbelangrijk te weten dat sommige demonstranten in het bezit waren van een lidkaart van verschillende organisaties die tot verschillende sub-bewegingen behoorden. Dit is een belangrijke indicator van cohesie waar we later meer uitvoerig op zullen ingaan. Dit betekent echter ook dat de totalen in de volgende tabellen niet berekend zijn als de som van de verschillende respondenten per sub-beweging – vermits sommige respondenten in dat geval twee of zelfs drie keer voor zouden komen in die totalen, maar wel als de som van het totaal aantal respondenten.

tisch of andersglobalistisch. Volgens de cijfers in tabel 2 bestaat er een grote meerderheid onder de betogers om voor eens en voor altijd als andersglobalisten door het leven te gaan. Slechts 6,6 % van het totale aantal demonstranten is het oneens met de stelling dat de demonstratie voor een andere globalisering pleit. Rond dit hete hangijzer zien we dus een ruime consensus bij de betogers.

Niettemin zijn er toch enkele interne verschillen. De andersglobalisten, vredesactivisten en noord-zuid-activisten zijn het allen bijna volmondig eens met de stelling. De opvallende consensus onder de noord-zuid-activisten (nog geen 2% is het oneens) is misschien niet zo verwonderlijk omdat zij er zich van bewust zijn dat globalisering op zich niet noodzakelijk nadelig is voor derdewereldlanden. Het is de huidige globalisering met haar oneerlijke handelssysteem dat hen vooral een doorn in het oog is. Verder is het zeer interessant dat de sterkst betrokkenen bij de stelling, de andersglobalisten zelf, ze eveneens in zeer ruime mate onderschrijven. Ook dit is weer niet zo verrassend vermits veel andersglobalistische organisaties zich al langer verweren tegen het ‘anti-globalistische label’ dat ze opgeplakt krijgen. Slechts twee sub-bewegingen wijken enigszins af van het uitgesproken verwerpen van de ‘anti’-dimensie van de beweging. Dat zijn de vakbondsleden (die misschien vrezen voor de gevolgen van globalisering op de binnenlandse werkzekerheid) maar vooral de milieu-activisten (met meer dan 17 %). Met andere woorden, ondanks deze laatste – al bij al kleine – verschillen kan er een vrij ruime consensus worden genoteerd met betrekking tot het karakter van het protest.

Vraag is nu of deze consensus behouden blijft als er wordt gepeild naar meer concrete institutionele eisen. Deze vraag beantwoorden we aan de hand van de volgende tabellen.

<i>Internationale instellingen nemen te veel beslissingen achter gesloten deuren</i>	Actief lidmaatschap					totaal
	anders globalistische organisatie	vakbond	vredesbeweging	noord-zuid beweging	milieu-beweging	
eens	87,2	92,9	94,3	94,7	88,4	91,4
noch eens, noch oneens	7,7	0,0	0,0	3,8	3,6	3,9
oneens	5,1	8,1	5,7	1,5	3,6	4,6
N = 248	100	100	100	100	100	100

Tabel 3: Onderschrijving van de stelling over ‘geheime besluitvorming van internationale instellingen’

Een ruime meerderheid van de betogers onderschrijft de stelling uit tabel 2 over geheime besluitvorming. Het is opvallend dat de andersglobalisten het minst vertegenwoordigd zijn in de ‘eens’-categorie, hoewel het nog steeds over een overweldigend percentage van 87,2 % gaat. Misschien gaan sommigen ervan uit dat internationale instellingen toch foute beslissingen nemen en wordt het dan ook minder relevant of deze al dan niet in alle openheid worden genomen. Of dit het geval is zal duidelijker worden wan-

neer we de opinies over beleidsthema's bekijken. Sowieso is het verschil met andere sub-bewegingen marginaal en is cohesie op dit vlak frappant.

Het is dus duidelijk dat de demonstranten het eens zijn over de diagnose, maar waar ze het meest op aangesproken worden is precies hun onvermogen om een duidelijke remedie voor te schrijven. De vredesbeweging biedt bijvoorbeeld een duidelijk positief alternatief tegenover het probleem dat ze aanklaagt door niet door het leven te gaan als 'anti-oorlogsbeweging'. Anders ligt het bij de naamgeving van de anti- of andersglobalisten, die twijfels oproept over wat de beweging gemeen heeft om een positieve normatieve fundering te verschaffen (Lynch, 160). De vraag is of de opinies van de demonstranten deze twijfels weerspiegelen.

<i>Internationale instellingen zouden afgeschaft moeten worden</i>	Actief lidmaatschap					totaal
	anders globalistische organisatie	vakbond	vredesbeweging	noord-zuid beweging	milieu-beweging	
eens	37,8	29,7	20,0	13,7	17,8	24,2
noch eens, noch oneens	16,2	32,4	28,6	19,6	14,3	21,5
oneens	35,9	37,8	51,5	66,7	67,9	54,4
N = 248	100	100	100	100	100	100

Tabel 4: Onderschrijving van de stelling over de 'afschaffing van internationale instellingen' per sub-beweging

Tabel 4 toont inderdaad een minder coherent beeld. Hoewel individuele verschillen tussen de verschillende bewegingen blijven bestaan, is het mogelijk om een scheidslijn te ontwaren tussen de nieuwe sociale bewegingen (waar nooit meer dan 20 % het eens is) aan de ene kant en de vakbonden (bijna 30 %) en de andersglobalisten (37,8 %) aan de andere kant. Echt verwonderlijk is dat niet, gezien het feit dat er reeds ten tijde van het Seattle-protest geen consensus was over het afschaffen dan wel het hervormen van de WHO (Smith 2001: 3).

De milieu-activisten zijn de meest fervente tegenstanders van de afschaffing van internationale instellingen. Het feit dat milieuverloedering per definitie een internationaal probleem is dat aangepakt moet worden door internationale samenwerking speelt hier hoogstwaarschijnlijk een rol. Het is immers precies via instellingen zoals de Europese Unie dat strengere milieuregels in het recente verleden van kracht zijn geworden.

Daartegenover staat dat het verwerpen van internationale instellingen door de andersglobalisten vrij hoog is in vergelijking met het totale gemiddelde. Men zou dit hoge percentage kunnen beschouwen als tegenstrijdig met de eerdere verwerping van 'anti'-globalisme (cf. infra). Dat hoeft echter niet zo te zijn vermits de betogers specifiek problemen kunnen hebben met de huidige internationale instellingen en hun neo-liberaal beleid en geen mogelijkheden zien om organisaties als de WHO of het IMF en de

Wereldbank in positieve zin om te buigen. Dit impliceert niet noodzakelijk een verwerpen van internationale instellingen an sich.

Kortom, uit de cijfers van tabellen 3 en 4 kunnen we besluiten dat, terwijl de Laken-demonstranten het onderling bijna volledig eens zijn in hun kritieken, ze minder cohesie vertonen als het op het formuleren van oplossingen aankomt. Dit mag echter ook niet overdreven worden, gezien de verschillen zeker niet flagrant kunnen worden genoemd. Het verschil in de graad van consensus uit zich wel op zeer concrete wijze. Terwijl manifestaties tegen de huidige globalisering massale steun kregen over de hele wereld, lijkt het veel moeilijker om een algemeen gedetailleerd andersglobalistisch platform op te stellen met ondubbelzinnige oplossingen voor de aangeklaagde problemen (cfr. de moeizame besprekingen hierover in Porto Allegre).

Opinies over beleidsdomeinen per sub-beweging

In deze paragraaf staan we stil bij de mate van cohesie rond enkele van de inhoudelijke eisen van de beweging: zijn de demonstranten het ook eens met betrekking tot hun kritiek op het beleid van internationale instellingen? Omdat het doelwit van de betogers in Laken in de eerste plaats de Europese Unie was, hebben onze stellingen specifiek betrekking op deze organisatie.

We focussen eerst op één van de algemene kernthema's van de andersglobalisten: de verwerping van een ongebreideld vrijhandelssysteem. Omdat dit centraal staat in de andersglobalistische 'ideologie' is het belangrijk te kijken naar de graad van cohesie rond dit specifieke thema. Eén blik op tabel 6 volstaat om vast te stellen dat enkel een zeer kleine minderheid, verdeeld over de verschillende subbewegingen, van de respondenten de stelling verwerpt. Dat lag in de lijn der verwachtingen. Een kleine 10% van de respondenten was het eens noch oneens. Bijna 70 % van deze onbesliste demonstranten bevindt zich binnen de noord-zuid-beweging. Dat is vrij verwonderlijk, want één van de redenen die door andersglobalisten het meeste gegeven wordt voor de verwerping van het huidige vrijhandelssysteem is precies het nefaste effect hiervan op derde-wereldlanden. Aan de andere kant valt dan weer de eenstemmigheid van de milieu-activisten op.

<i>De EU steunt het vrijhandelssysteem te sterk</i>	Actief lidmaatschap					totaal
	anders globalistische organisatie	vakbond	vredes-beweging	noord-zuid beweging	milieu-beweging	
eens	94,7	94,3	86,2	80,8	100,0	89,2
noch eens, noch oneens	5,3	3,1	8,8	17,3	0,0	8,7
oneens	0,0	2,6	2,9	1,9	0,0	2,1
N = 248	100	100	100	100	100	100

Tabel 5: Onderschrijving van de stelling over vrijhandel per sub-beweging

Veel minder verbazend is dat de leden van andersglobalistische organisaties zich sterk terugvinden in de stelling, maar opnieuw meer onverwacht is dat de consensus hierover bij de vakbondsleden nagenoeg even groot is. Dit stemt niet meteen overeen met de hierboven besproken beeldvorming van de vakbeweging als zijnde meer geïntegreerd in de bestaande structuren en met de daaruit voortvloeiende eerdere vaststellingen omtrent haar standpunt over de WHO. Uit beide kan men immers afleiden dat vakbondsleden positiever zouden staan tegenover handelsliberalisering en dan andere sociale bewegingen (O'Brien, Goetz et al. 2000: 67). De cijfers over de vakbonden kunnen waarschijnlijk verklaard worden door het feit dat deze observaties sterk op de VS gericht zijn en niet zomaar naar de Belgische realiteit kunnen overgeplaatst worden. Daarnaast moet er ook rekening gehouden worden met het feit dat, gezien er een officiële vakbondsbetoging was de dag voorafgaand aan die van de andersglobalisten, onze antwoorden van vakbondsmilitanten niet helemaal representatief zullen zijn voor het geheel van de vakbondsleden maar enkel voor degenen die ervoor kozen om de demonstratie van 14 december bij te wonen.

<i>De EU heeft niet genoeg aandacht voor duurzame ontwikkeling en milieubescherming</i>	Actief lidmaatschap					totaal
	anders globalistische organisatie	vakbond	vredes-beweging	noord-zuid beweging	milieu-beweging	
eens	94,4	80,5	94,3	94,3	85,8	89,7
noch eens, noch oneens	2,9	13,9	5,7	3,8	10,7	7,3
oneens	2,7	5,6	0,0	1,9	3,6	2,6
N = 248	100	100	100	100	100	100

Tabel 6: Onderschrijving van de stelling over het milieubeleid van de EU per sub-beweging

Na deze meer algemene inhoudelijke stelling, richten we ons nu op een deelaspect, dat als de ‘core business’ van één van de deelbewegingen kan beschouwd worden. De stelling in tabel 6 heeft namelijk betrekking op de aandacht van de EU voor duurzame ontwikkeling en milieubehoud. De resultaten hiervan gaan in tegen de veronderstelling dat de leden van een bepaalde sub-beweging enkel oog zouden hebben voor de thema’s die hun eigen organisatie naar voren schuift. Zo blijken bijna alle andersglobalisten, vredes- en noord-zuid-activisten betrokken bij de milieuproblematiek. Nog veel verrassender is dat, na de vakbondsleden, de betogers die er niet van overtuigd zijn dat de rol van de EU in het milieubeleid niet bevredigend is vooral kunnen gevonden worden bij milieuorganisaties zelf. Iets meer dan 17 % onder hen was het niet eens met de geponeerde stelling, terwijl dit cijfer bij de andere groepen maar rond de 5 % lag. Een mogelijke verklaring voor deze op het eerste gezicht vrij verbluffende cijfers kan liggen in de meer uitgebreide kennis die aanhangers van de milieubeweging hebben over het EU-beleid op dit vlak en dat sommigen onder hen dit tot op zekere hoogte als bevredigend

beschouwen. Het moet inderdaad gezegd dat een groot deel van de EU-regelgeving in het verleden milieuthema's betraf. Deze opinie lijkt de milieuactivisten er echter niet van te weerhouden om in die mate aandacht te schenken aan andere bezorgdheden van de andersglobaliseringsbeweging dat ze ook hun protestacties vervoegen. Misschien heeft dit te maken met het feit dat sommige van de andere betwiste beleidsdomeinen ook een negatief effect kunnen hebben op milieubescherming. Daarnaast mag niet vergeten worden dat demonstranten tegelijkertijd lid kunnen zijn van verschillende organisaties en dus meerdere bekommernissen kunnen hebben. Hoe dan ook, het is duidelijk dat er binnen de algemene beweging een hoge mate van consensus heerst over de 'sub-eis' rond milieu.

Opinies over EU-thema's per sub-beweging

Gezien er een grote mate van consensus blijkt te zijn over de rol van de EU in de proliferatie van gecontesteerde (neo-liberale) maatregelen, kunnen we ons afvragen hoe de betogers aankijken tegen de Europese constructie in zijn geheel. Dit raakt opnieuw aan de 'anti' versus 'anders'-discussie. Vermits de demonstranten zich duidelijk uitspraken voor dit laatste, zou men kunnen verwachten dat ze ook vrij positief staan tegenover de Europese integratie.

<i>Ik vind het een goede zaak dat mijn land lid is van de Europese Unie</i>	Actief lidmaatschap					totaal
	anders globalistische organisatie	vakbond	vredes-beweging	noord-zuid beweging	milieu-beweging	
eens	38,4	33,3	57,6	54,1	50,4	49,1
noch eens, noch oneens	23,1	41,6	18,2	27,9	35,7	27,5
oneens	38,5	25,1	24,2	18,0	13,9	23,4
N = 248	100	100	100	100	100	100

Tabel 7: Onderschrijving van de stelling over het EU-lidmaatschap per sub-beweging

Tabel 7 toont opnieuw een kloof tussen de andersglobalisten en vakbondsmilitanten aan de ene kant en de nieuwe sociale bewegingen aan de andere. Terwijl steeds meer dan 50 % van de betogers uit deze laatste categorie de stelling onderschrijven, is dit veel minder het geval bij leden van een andersglobalistische organisatie (38,4 %) en vooral de vakbond (33,3 %). Dit laatste cijfer staat overigens in scherp contrast met het pro-Europese standpunt dat de vakbondsleders al jarenlang innemen, waarmee we even de kwestie van verticale cohesie aanraken. Hier moet wel aan toegevoegd worden dat – met 25 % - de vakbondsleden nu ook weer niet massaal gekant zijn tegen het EU-lidmaatschap. Opmerkelijker is het feit dat meer dan 40 % onder hen onbeslist is. Deze categorie scoort ook goed bij de meeste andere demonstranten, zodat we kunnen spreken van een aanzienlijke mate van onduidelijkheid in de opinies rond dit thema.

Dit is ook vooral het geval bij de milieu-activisten, waar de steun voor EU-lidmaatschap maar net boven de 50 % uitkomt, het laagste percentage onder de nieuwe sociale bewegingen. Opmerkelijk gezien we eerder vaststelden dat de kritiek op het EU-beleid bij deze betogers vrij laag was. Ook bij demonstranten uit de vredesbeweging is bijna één op de vijf onbeslist en bijna één op de vier het oneens met de stelling, terwijl men ook hier zou kunnen verwachten dat deze zich zouden terugvinden in één van de grondvesten van de EU, namelijk het uitbannen van oorlogen in de regio. Blijkbaar worden voor velen onder hen de verwijten aan de EU daardoor niet gecompenseerd.

De andersglobalisten kiezen het meest uitgesproken voor een verwerping van het EU-lidmaatschap (38,5%), maar vormen ook de meest verdeelde categorie, met bijna evenveel voorstanders al tegenstanders. Niet alleen de cohesie tussen de sub-bewegingen lijkt hier verloren te gaan, maar ook die onder de andersglobalisten.

Terwijl de bovenstaande tabel peilde naar de meer rationeel-utilitaristische opinies van de demonstranten over de EU, heeft tabel 8 betrekking op de meer affectieve identiteitsgerelateerde kant van hun relatie met Europa.

<i>Ik beschouw mij in de eerste plaats als Europeaan en pas daarna als een inwoner van mijn eigen land</i>	Actief lidmaatschap					totaal
	anders globalistische organisatie	vakbond	vredesbeweging	noord-zuid beweging	milieubeweging	
eens	33,4	38,9	23,5	23,5	37,2	30,3
noch eens, noch oneens	38,5	30,6	32,4	29,4	18,3	31,5
oneens	27,2	30,5	44,1	47,0	44,2	38,2
N = 248	100	100	100	100	100	100

Tabel 8: Onderschrijving van de stelling over Europese identiteit per sub-beweging

De kloof tussen vakbondsmilitanten en andersglobalisten enerzijds en nieuwe sociale bewegingen anderzijds houdt hier stand, maar wel – zeer verrassend – in de andere richting. De vakbondsleden mogen dan niet bijzonder enthousiast zijn over de Europese constructie⁵, dit weerhoudt bijna 40 % onder hen er niet van een Europese identiteit te koesteren. Dit zou opnieuw kunnen worden geïnterpreteerd als een signaal dat Europese samenwerking en integratie an sich niet betwist worden, maar eerder het huidige beleid dat hieruit voor komt. Anderzijds is het wel zo dat de cijfers in de ‘oneens’-categorie maar lichtjes hoger zijn dan in de vorige tabel. Het is het aantal onbeslisten dat bijna 15 % lager ligt. Blijkbaar hebben de vakbondsleden een veel meer uitgesproken opinie over hun gevoelens tegenover Europese eenheid dan over de specificiteiten van de hui-

⁵ Uit andere resultaten van dit onderzoek, die evenwel niet in dit artikel zijn opgenomen, blijkt overigens dat hun steun voor de uitbreiding van de Europese Unie nog lager is dan die voor het eigen lidmaatschap van de EU.

dige Europese constructie. Hier zijn het dan weer de andersglobalisten die het meest onbeslist zijn en er dus blijkbaar nog steeds niet uit zijn over hoe ze zich moeten positioneren in dit hoogst culturele aspect van het globaliseringsdebat. Tegelijkertijd is het ook bij de andersglobalisten dat men het minst problemen heeft met het idee van een Europese identiteit, wat dan weer duidt op een verwerping van een culturele invulling van de anti-globalisering, in de zin van een terugplooiing op de eigen lokale identiteit. Het meest opvallende aspect van de bovenstaande tabel zijn ongetwijfeld de scores van de nieuwe sociale bewegingen. Rond de 45 % van de leden van de drie bewegingen verwerpen de stelling, terwijl ze veel positiever stonden tegenover het lidmaatschap van de EU. Als deze tabel daarom iets aantoon, is het wel dat de demonstranten in staat zijn hun gevoelens over het algemene idee van Europese eenheid te scheiden van hun beoordeling over de Europese constructie die deze op dit moment symboliseert. Terwijl vakbondsleden de neiging hebben dit laatste te verwerpen en het eerste genegen te zijn, is precies het tegenovergestelde waar bij de nieuwe sociale bewegingen. In termen van cohesie is de conclusie hier dat de opinies over de EU minder gearticuleerd en samenhangend zijn.

4.3. *De netwerkbenadering: cohesie van strategieën en acties*

Opvattingen hebben is één zaak, er concrete daden aan vastknopen een hele andere. Gedrag aan opinie koppelen kan gezien worden als een intensere manier om met een bepaald thema om te gaan. Daarom is het belangrijk om te onderzoeken of de relatief hoge consensus die naar voren kwam op het vlak van opinies ook aanwezig is wanneer het op actie aankomt.

Meervoudig lidmaatschap per sub-beweging

De twee volgende tabellen bieden een vrij duidelijk zicht op de mate waarin voldaan wordt aan het tweede type netwerk dat organisaties verbindt ‘via militanten die ze gemeen hebben’ (Diani and Della Porta 1999: 112). In onze vragenlijst konden respondenten drie organisaties aangeven waar ze lid van zijn. De antwoorden werden vervolgens gehercodeerd naar de verschillende sub-bewegingen die we als basis hebben gebruikt voor de vorige tabellen. Antwoorden die niet pasten in één van de vijf sub-bewegingen werden daarom uit onderstaande cijfers weggelaten. Hierdoor is het mogelijk dat sommige respondenten aangesloten zijn bij meer organisaties dan uit de tabellen blijkt, maar dat zijn dan geen organisaties die we in dit kader als relevant hebben weerhouden. Vermits er maar drie organisaties ingevuld konden worden bestaat eveneens de mogelijkheid dat sommige respondenten die zich in de categorie van het drievoudig lidmaatschap bevinden ook een lidkaart bezitten van een vierde of vijfde relevante organisatie.

Gezien het beperkt aantal respondenten in de derde categorie zal dit aantal echter hoogstwaarschijnlijk verwaarloosbaar zijn.⁶

	Actief lidmaatschap					totaal
	anders globalistische organisatie	vakbond	vredes-beweging	noord-zuid beweging	milieu-beweging	
lid van 1	74,4	67,6	48,6	56,6	51,7	75,8
lid van 2	20,5	27,0	48,6	39,6	41,4	22,2
lid van 3	5,1	5,4	2,9	3,8	6,9	2,0
N = 248	100	100	100	100	100	100

Tabel 9: Graad van meervoudig lidmaatschap per sub-beweging

Tabel 9 toont dat bijna een vierde van de demonstranten aangesloten zijn bij twee of drie verschillende organisaties. Men zou kunnen verwachten dat de andersglobalisten het sterkst vertegenwoordigd zouden zijn in deze categorieën, maar het tegendeel is waar: het zijn vooral de militanten van de nieuwe sociale bewegingen die in 43,4 tot 51,5 % van de gevallen andere organisaties hebben vervoegd.

	anders globalistische organisatie	vakbond	vredes-beweging	noord-zuid beweging	milieu-beweging	totaal
anders globalistische organisatie		15,4	5,1	2,6	7,7	30,8
vakbond	16,2		2,7	8,1	10,8	37,8
vredesbeweging	5,7	2,9		40,0	5,7	54,3
noord-zuid beweging	1,9	5,7	26,4		13,2	47,2
milieu-beweging	10,3	13,8	6,9	24,1		55,1
N = 133	34,1	37,8	41,1	74,8	37,4	

Tabel 10: Detail van meervoudig lidmaatschap onder de sub-bewegingen

⁶ In verband hiermee is het belangrijk om de totalen in het achterhoofd te houden wanneer men deze tabel leest. Vermits we de mate van meervoudig lidmaatschap onderzoeken, is het evident dat betogers die lid zijn van drie organisaties drie keer zullen vertegenwoordigd zijn in de cijfers van de verschillende sub-bewegingen maar slechts één keer in de totalen.

Tabel 10 biedt een meer gedetailleerd beeld van het web van wederzijdse afhankelijkheid tussen de verschillende sub-bewegingen. De mate waarin deze er is, verschilt naar gelang de beweging. Het is zeer opvallend dat leden van een specifieke andersglobalistische vereniging als ATTAC, het minst kans maken om ook een lidkaart van een organisatie uit een andere beweging te bezitten (hoewel nog steeds meer dan 30 % die wel heeft). Dit werkt uiteraard in twee richtingen. Met de uitzondering van vakbondsleden, behoren aanhangers van andere bewegingen niet zo vaak ook tot een andersglobalistische organisatie. Er is met andere woorden inderdaad sprake van een duidelijk wederzijds verband tussen andersglobalisten en vakbondsmensen. Maar er is een nog veel sterker verband tussen de andere drie bewegingen. Zo zijn er 40 % vredesactivisten die de noord-zuid-kloof serieus genoeg nemen om lid te worden van een organisatie die zich die problematiek aantrekt. De beweging met de hoogste concentratie aanhangers die ook andere organisaties vervoegen (55,1 %) is de milieubeweging. Het is met andere woorden onder de nieuwe sociale bewegingen dat we een interdependent netwerk kunnen ontwaren. Het lijkt erop dat de andersglobalistische organisaties niet degenen zijn die eenheid creëren, maar ook dat dit niet echt nodig is omdat de bewegingen die hen hebben vervoegd dat al op zichzelf hebben gedaan.

Meervoudige mobilisatie per sub-beweging

Als we ervan uitgaan dat betrokkenheid bij de thema's die de 'core business' uitmaken van andere organisaties de eerste stap is en effectief lid worden van één of meerdere van deze organisaties een stap verder, dan kunnen we de effectieve aanwezigheid op een manifestatie van een andere beweging als één van de meest verregaande indicatoren van horizontale cohesie beschouwen. Daarom zullen we in wat volgt proberen een duidelijker zicht te krijgen op het derde type netwerk (Diani and Della Porta 1999: 112), de sociale netwerken die 'de recrutering van activisten mogelijk maakt' en dikwijls gebaseerd zijn op 'voorafgaande vormen van participatie'. We vroegen de aanwezigen op 14 december of ze aan eerdere demonstraties hadden deelgenomen en welke dat precies waren.

	Actief lidmaatschap					totaal
	anders globalistische organisatie	vakbond	vredesbeweging	noord-zuid beweging	milieu-beweging	
andersglobalistische betoging	76,9	86,5	80,0	71,7	58,6	72,83
vakbonds-betoging	43,6	89,2	31,4	38,5	39,3	44,3
vredesbetoging	71,8	81,1	97,1	80,8	60,7	74,98
milieubetoging	48,7	62,2	45,7	44,2	67,9	54,35
N = 248	60,25	79,75	63,55	58,8	56,63	61,62

Tabel 11: Graad van meervoudige mobilisatie per sub-beweging

Blijkbaar zijn de respondenten het niet eens met onze hiërarchie van cohesie, vermits de percentages voor ‘meervoudige mobilisatie’ nog hoger zijn dan diegene die betrekking hadden op meervoudig lidmaatschap. Het laagste percentage demonstranten dat meeliep in een betoging van een andere subbeweging bedraagt 31,4 %, terwijl in 12 van de 20 gevallen uit tabel 11 de percentages boven de 60 % reiken. Uiteraard zijn leden van de individuele bewegingen het vaakst naar hun ‘eigen’ demonstraties gegaan, maar in sommige gevallen worden ze hierin overtroefd door leden van andere organisaties. Zo is het aantal vakbondsleden en vredesactivisten dat een vorig andersglobalistisch protest vervoegde bijvoorbeeld hoger dan het aantal andersglobalisten dat dit deed. In overeenstemming met onze vorige resultaten op het niveau van het meervoudig lidmaatschap, is de participatie van andersglobalisten in andere betogingen opnieuw eerder laag in vergelijking met de andere bewegingen. Heel opvallend is dan weer de positie die ingenomen wordt door de vakbonden die – in tegenstelling tot hun laag meervoudig lidmaatschapsprofiel – hun reputatie van ‘professionele demonstranten’ waarmaken. Na de leden van de organiserende beweging zelf, vormen ze telkens de tweede grootste categorie van betogers die andere optochten vervoegt. Dit is echter volstrekt niet wederzijds vermits bij al de andere bewegingen de deelname aan vakbondsdemonstraties telkens het laagste is. Samengevat lijkt meervoudige mobilisatie, nog veel sterker dan meervoudig lidmaatschap, te wijzen in de richting van een samenhangende andersglobaliseringsbeweging op niveau van leden en manifestanten.

5. Besluit

In dit artikel werd gepoogd een beter zicht te krijgen op de veelbesproken cohesie van de andersglobaliseringsbeweging, en dit vanuit een zeer empirische invalshoek. Deze aanpak bood een unieke concrete kijk op de problematiek van de cohesie van de andersglobaliseringsbeweging, die tot nu toe vooral in abstract-theoretische termen werd besproken en soms leidde tot een stellingenoorlog tussen voor- en tegenstanders, maar ook onder sommige fracties binnen de medestanders. Met conclusies op basis van deze unieke maar niettemin beperkte gegevens moet uiteraard voorzichtig omgesprongen worden. Toch kwamen een aantal zaken duidelijk uit bovenstaande gegevens naar voren.

Zo kan men stellen dat de betogers op de Laken-demonstratie een *comprehensive demand-set* hebben tegenover de ruime thematiek van de globalisering. Dat uit zich met betrekking tot specifieke subeisen van de beweging en de prioriteiten die de respondenten aangaven. Wel is het zo dat de opinies meer gearticuleerd zijn over beleidsgerichte thema’s dan over institutionele. Hierbij kwamen ook enkele verschillen tussen de subbewegingen naar boven. Bovendien bleek de consensus groter wat de kritieken op de globalisering betreft dan wat de mogelijke oplossingen betreft. Niettemin kan men algemeen spreken van een hoge graad van cohesie.

Meer verwonderlijk is het feit dat deze ook tevoorschijn komt met betrekking tot het gedrag dat met andersglobalistische opinies verbonden is. Dat bleek uit de mate van meervoudig lidmaatschap en nog meer uit de mate van meervoudige mobilisatie. Dit is

erg opmerkelijk, want deze kunnen allebei beschouwd worden als een meer verregaande vorm van cohesie dan overeenstemmende opinies.

Samengevat is het algemene beeld er één van een substantiële mate van horizontale cohesie onder de leden van de sub-bewegingen die de andersglobaliseringsbeweging uitmaken. Dit is echter maar één, zij het wel een zeer belangrijk, aspect van de algehele cohesie van de beweging. De mate waarin dit zich ook op andere vlakken vertaalt zal moeten blijken uit verder onderzoek, onder meer naar de horizontale cohesie onder de bewegingselites en naar de verticale cohesie tussen elite en basis.

Referenties

- Barrez, D. (2001). *De antwoorden van het anti-globalisme*. Brussel, Globe / Mets & Schilt.
- Boudon, R. (1999). *Le sens des valeurs*. Paris, Presses Universitaires.
- Byl, R. & E. Pompen (2001). Anti-globalisten: wie is wie? Vechten tegen de verkeerde vijand. *Trends*. 27: 42-50.
- Defilippis, J. (2001). "Our resistance must be as local as capitalism. Place, scale and the anti-globalization protest movement." *City - Analysis of Urban Trends Culture Theory Policy and Action* 5(3): 363-374.
- Diani, M. & D. Della Porta (1999). *Social Movements. An introduction*. Oxford, Blackwell.
- Diani, M. & R. Eyerman (1992). *Studying Collective Action*. London, Sage.
- Dumolyn, J. & P.T. Jones (2003). *Esperanza! Praktische theorie voor sociale bewegingen*. Gent, Academia Press.
- Favre, P., O. Fillieule, et al. (1997). "La fin d'une étrange lacune de la sociologie des mobilisations. L'étude par sondage des manifestants: fondements théoriques et solutions techniques." *Revue Française de Science Politique* 47: 3-28.
- Friedman, D. & D. McAdam (1992). Collective Identity and Activism: Networks, Choices and the Life of a Social Movement. *Frontiers in Social Movement Theory*. A. D. Morris and C. M. Mueller. New Haven, Yale University Press: 156-173.
- Gamson, W. A. (1991). "Commitment and Agency in Social Movements." *Sociological Forum* 6: 27-50.
- Imig, D. & S. Tarrow (2002). La contestation politique dans l'Europe en formation. *L'action collective en Europe. Collective action in Europe*. R. Balme, D. Chabanet and V. Wright. Paris, Presses de Sciences Po.
- Kitschelt, H. & R. Smyth (2002). "Programmatic Party Cohesion in Emerging Postcommunist Democracies. Russia in Comparative Context." *Comparative Political Studies* 35(10): 1228-1256.

- Klandermans, B. (1997). *The Social Psychology of Protest*. Oxford, Blackwell Publishers.
- Lynch, C. (1998). "Social movements and the problem of globalisation." *Alternatives* 23(2): 149-174.
- McCarthy, J. D. (1996). Mobilizing Structures: Constraints and Opportunities: Adopting, Adapting and Inventing. *Political Opportunities, Mobilizing Structures and Framing: Social Movement Dynamics*. D. McAdam, J. D. McCarthy and M. N. Zald. New York, Cambridge University Press: 141-151.
- O'Brien, R., A. M. Goetz, et al. (2000). *Contesting Global Governance. Multilateral Economic Institutions and Global Social Movements*. Cambridge, University Press.
- Reynebeau, M. (2001). Eendracht maakt macht. *Knack*. 31: 110-116.
- Sinardet, D. (2003). "Vlaamse en Franstalige stembusgang: zelfde vlag, andere lading." *Samenleving en Politiek* 10(6): 19-29.
- Smith, J. (2001). "Globalizing Resistance: The Battle of Seattle and the Future of Social Movements." *Mobilization: an International Journal* 6(1): 1-20.
- Smith, J. & T. P. Moren (2000). "WTO 101: Myths About the World Trade Organization." *Dissent* Spring: 66-70.
- Tarrow, S. (2001). Contentious Politics in a Composite Polity. *Contentious Europeans. Protest and Politics in an Emerging Polity*. D. Imig and S. Tarrow. Lanham, Rowman & Littlefield Publishers: 233-251.
- Van Aelst, P. & S. Walgrave (2001). "Who is that (wo)man in the street? From the normalisation of protest to the normalisation of the protester." *European Journal of Political Research* 39: 461-486.